

A-3060

559c

Keelelise uuenduse kirjastik nr. 29.

Joh. Aavik.

Rahvamurded ja kirjakeel.

Õigekeelsuse kysimus rahvamurdes
ja kirjakeeles.

44.15
1995

Kirjastus „Istandik“, Tartus.
1920.

TARTU ÜLIKOOL
RAAMATUKOGU

Tartu tütarl. gümnaasium.

Ostetud 19... a.

Hind Kr. S.

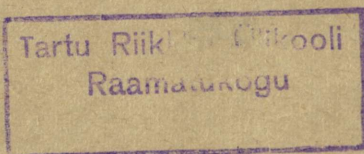
Köite aeg 12. nov 1928 a.

Köite hind Kr. S. 25

Ses raamatus tarvitet tähtsamad uuendused:

1) ü asemel y — ortograafiline uuendus, mis tingimata tuleb läbi viia;

2) -tatud ja -tetud asemel -tet (näit. lyhendet, täiendet); -nnd asemel -nd (saand, ilmund); i-mitmused, näit. „uuemaist nähtusist“ (= uuematest nähtustest); -le asemel -lle kõrvalrõhulise silbi järel (muidu -le); meelde, keelde jne. (pro meelte, keelte); istent, asent jne. pro istet, aset; pääle selle veel nominatiivseid liitumisi ja muid vähem silmatorkavaid uuendusi.

032934580

Eesti Kirjast.-Ühisuse „Postimehe“ trükk, Tartus.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

-01

Juba mitmet aastat on meil Eestis põletavana rahvuskultuurilisena ylesandena kirjakeele korraldamise, rikastamise ja parandamise tegevus käimas, viimast kaks — rikastamine ja parandamine — ka keeleuuenduseks nimetat. Keel on kõigile yhine, seepärast huvitavad sellesse puutuvad kysimused teataval määral laiemaidki ringkondi, kogu haritud seltskonda, ja on omased koguni teatavoid tundmuse ja kirgi põlema lõõtsuma¹.

Kuid seejuures ilmub, eriti võhikuil, kõiksugu vaadete ja arvamiste lahkuminekuil, mis enamasti asjata segadust ja hõõrumisi synnitavad ja asja eadule on kahjuks ning takistuseks. Suur hulk neid erimeelsusi tuleb sellest, et mõisted, mille kallal ja millega opereeritakse, kyllalt selged ja õiged pole. Seepärast on äärmine aeg, et neid selgitetaks, vahest seega hävitetaks nii mõnigi eelarvamine ja edendetakse vastastikust arusaamist.

I.

Puhas keeleteadus ja tegelik keele arendamine; yks selgitav võrdlus. — Õigekeelsus ja õigekiri. — Mis on keeleviga? — Kuidas keel eelmiselt sugupõlvelt õpitakse. — Miks pysib keelelyhtlus ja mis tingimustes. — „Rahvakeeli“ ei ole olemas; võhikute naiivsus. — Keeleviga rahvamurdes.

Õigekeelsuse ja keeleuuenduse puhul räägitakse meil sagedasti keeleteadusest ja kee-

¹ Et õigekeelsuse ja keeleuuenduse kysimused eriti kirjanduslikku publikumi huvitavad, seda tõendab muu seas ka see, et Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekuil läbirääkimised keele yle alati kõige elavamad on olnud.

leteadlastest. Siin segatakse kaks eri mõistet, mis yksteisega kyll yhenduses, kuid mille ylesanded eri sihte taotelevad¹. Iseasi on puhas keeleteadus, iseasi jälle keele tegelik korraldamine, õigekeelsus, keeleuuendus; iseasi keeleteadlane, iseasi õigekeelsuslane ja keeleuuendaja.

Keeleteaduse esemeks² on vaid³ keele uurimine, s. o. keeleliste tõsiasiade konstateerimine, kindlaks määramine ja nende seletamine, s. o. põhjuste kättesaamine, mille tagajärjel teatavad keelelised nähtused on kujunend. Keeleteadlast ei huvita kysimus, kuidas pe a b see või teine asi — sõna, vorm, konstruktsioon, ytlemissviis — keeles olema, vaid ainult, kas ja kuidas see on ja miks see nii on. Keeleteadlane on erapooletu, objektiivne, ylkskõikne. Teda ei huvita ega ärrita keeleviga.

Õigupoolest⁴ pole puhtteaduses keelevea mõistet olemaski, sest vigadeks peatud vormid ning nähtused on keeleteadlaselle samasugused keelelised tõsiasiad, mille olemasolu tuleb konstateerida ja mille kujunemise põhjust või põhjusi seletada.

Õigekeelsus ja keeleuuendus selle vastu teeb tegemist just kysimusega, kuidas pe a b see või teine keeleline nähtus olema, kas see ka õige ja häa on, või on see halb ja väär. Keelevea kysimus, mida keeleteadus peaaegu ei tunne, saab õigekeelsuses olulise, tsentraalse tähtsuse, mille määramise ja kõrvaldamise ümber kõik keerleb.

Õigekeelsuslase suhtumine keelenähtuste kohta on seega voluntaristlik, s. o. täis tahteavaldusi, tahteimpulse, et see või teine asi keeles nii oleks või mitte nii ei oleks.

¹ kätte pyyavad; ² objektiks, asjaks, aineks; ³ ainult;
⁴ = õigusepoolest; niisuguses adverbiaalses yhenduses on vahest mõnusam (lyhemuse pärast) tarvitada vana häälikseaduslikku genetiivi 'õigu' (vrd. 'kohus—kohtu').

Kõige paremini saab selgeks keeleteadlase ja õigekeelslase ning uuendaja vahekord ja mõlemi erinev laad yhest võrdlusest, mida juba varem olen tarvitand. Nimelt see vastab botaaniku (taime-teadlase) ja kunstkärneri omale. Nagu botaanik taimi ainult uurib, neid kirjeldades ja liigitades ja neid kõiki võimalikult põhjalikult pyydes tundma õppida, nii ka keeleteadlane oma keelelisi nähtusi. Ja nagu botaanik loodusest endast kujunend tõugusid ja liike vaatleb ja tähele paneb, ilma selle tegevusse vahele segamata, seks et loodust parandada või muuta, nii ei taha ka keeleteadlane oma uuritavas keeles midagi tegelikult ymber teha või parandavalt kohendada. Vigaseks, viletsamaks muutumine kumbagi ei liiguta. Otse vastupidi, degenerereerund liigid, monsterlikud eksemplaarid, reeglipärasusest kõrvalekalduvad nähtused huvitavad kumbigi veel rohkem. Selle vastu on botaaniku ja õigekeelslase või uuendaja tegevus aktiivsem ja loovam: nad segavad end nähtuste vahele, tahavad neid panna võtma soovitud kindla kuju, neis koguni muutusi ja parandusi aegu saada. Nagu kunstkärnerille mitte kõik taimed, nii õigekeelslasele ja uuendajallegi pole kõik keelelised tõsiasjad — sõnad ja vormid — üht moodi hääd ja väärtuslikud, vaid ta peab ühed paremaks ja õigemaks, teised mõistab vigadena ja inetustena hukka, samuti kui kärner, kes muist taimi kahjulikuks umbrohuks peab ja välja kitkub ja teisi jälle hoiab ja edendab. Ja samuti kui kunstkärner pyyab teatavaid taimi — viljapuid, keeduvilja või lilli — tõuliselt jaunistada (s. o. loodust parandada) ja uusi tõugusid luua, kõik-sugu ristlemise teel või kunstlikkude tingimuste abil, nii tahab keeleuuendajagi ebateadlikult kujunend keelt teadlikult korraldada, parandada, ka

koguni uusi sõnu ja vorme kunstlikult luua. Mõlemi päris eesmärk pole siis tõsiasjade uurimine, vaid tõsiasjade määramine, muutmine, loomine. Muidugi mõlemad peavad oma aine kohast teadust tarvilisel määral tundma — kärner botaanikat, õigekeelsuslane ja uuendaja veel rohkem keeleteadust, — selleks, et seda paremini oma tegelikku ylesannet täita. Sest mida tugevam neis ka teaduslik kylg, seda parem: see tuleb ka nende tegelikule tegevusele kasuks. Teadus aga pole neile mitte ise-eesmärgiks, vaid ainult abinõuks. Seepärast ei tarvitse kunstkärner botaanikat ega keeleteadaja ise keeleteadust teadlasena uurida; see võiks neid koguni nende päris tegevusest kõrvale viia. Nad võivad aga spetsiaaluurijate resultaate, mis nad muidugi tarbekohaselt peavad tundma õppima, oma tegelikeks otstarbeiks kasustada. Teiselt küljelt võivad nende poolt õigekeelsuse otstarbel tehtud uurimused ka puhtkeeleteaduselle kasuks tulla.

Nyyd on siis selge, et ebakohane on praktilisi keelekorraldus- või uuenduskysimusi ja -tööd puhtkeeleteaduse seisukohalt hinnata ja arvustada. Ytelda mingi uue ettepanud keelevormi kohta, et see on teaduslik või et see pole teaduslik ja see sellepärast hukka mõista, on niisama naiivne ja pentsik kui yhe uue lille või õuna sordi kohta etteheitvalt tähendada, et see lill või see õun pole „teaduslik“. Sest siin pole tegemist teadusega, mille ylesanne ja aine on tõe otsimine, vaid yhe asja tegemisega või loomisega, mis on kunst või oskus. Yleyldse samuti kui kunstkärneri, nii ka keelekorraldaja või -uuendaja tegevus on enam kunst kui teadus ja seda tuleb selt seisukohalt hinnata.

Keele korraldaja ehk õigekeelsuslane (ortoepist) ja samuti ka uuendaja tegutseb pääasjalikult õigekeelsus-kysimustega. Mis aga tähendab „õigekeelsus“? Seda sõna ei tohi ära vahetada „õigekirjutuse“ ehk „õigekirjaga“, mida võõrakeelse sõnaga ortograafiaks nimetatakse. Õigekirjutus ja õigekeelsus on kaks eri asja. Esimese — õigekirjutuse — ylesanne on ses, mis systeemi järele missuguste tähtedega lauseid ja sõnu tuleb yles kirjutada, mitte aga see, kuidas need sõnad ja laused peavad olema ja kõlama. Viimane on õigekeelsuse ese. Et seda näitustega valgustada, siis kuulub kysimus, kas võõrsõnades pikki vokaale kirjutada yhe- või kahekordse tähega, puhtasti ortograafia alale, sest et sõna kõlalise kuju muutust ei taheta tähendada seeläbi, et teda yhe või kahe o-ga kirjutatakse, näit. ‚metod‘ või ‚metood‘. Selle vastu on juba õigekeelsuse kysimus, kas peab ytlema ‚metood, metoode, metooda‘ või ‚meetod‘, sest et siin on tegu eriliselt kõlavate, erisuguste sõnakujudega. Kõik sõnakujude ja nende häälimise kysimused kuuluvad siis õigekeelsuse valdkonda, järelikult ka ää - ea ja õõ - õe kysimus mõnedes sõnades (kas pää või pea, võõras või võeras), sest et meil siin jällegi tegu on kõlaliselt erikujuliste sõnadega.¹

Õigekeelsus, nagu ta nimigi juba ytleb, tegutseb selle kysimusega, mis keeles õige ja mis mitte-õige on. Ta katsub ära määrata, missugused vormid ja ütlemissüübid tuleks keeles reeglipäraseks tunnistada ja mis ebakorrektidena nähtustena, keele vigadena vaja hukka mõista.

¹ Seda vahet meie vanem sugupõlv ei teind, vaid neile olid nii õigekeelsuse kui ortograafia kysimused kõik yhded „õigekirja“ kysimused.

Mis aga on keeles õige ja mis väär, mis soovitatav ja mis hukkamõistetav? Ja enne kõike, mis on keeleviga?

Erapooletu keeleuurimine, objektiivne keeleteadus sellele igakord kindlat vastust ei anna. Päälegi, nagu ylemal seletet, see ei ole tema asi. Ta on erapooletu. Ta võib kõige rohkem konstateerida, et see või teine vorm keeles on või mitte ei ole, et mingi vorm või konstruktsioon harilikult või harva esineb ja missuguste yleldisemate või erandlikumate seaduste läbi seda võib seletada. Teadus võib siis keelevea ja yleldse õigekeelsuskysimuste otsustamises ainult abinõuks, vahendiks olla.

Et keelevea keerulist kysimust paremini ja põhjalikumalt mõista, algame natuke kaugemalt.

Seks kysime, mis on keel ja ta otstarve? Keel on sellekohaste orgaanide abil kuuldavalle toodavate kõlaliste sümboolide süsteem, millega inimesed omi tahtmisi, tundeid, mõtteid kaasinimestele avaldavad¹. Ta on tekkind inimeste tarbest omi tahtmisi, tundeid, mõtteid kaasinimestele avaldada. Yks ärajäämatu eeltingimus selle avaldamise võimaluses on see, et need, kes mõtteid vahetavad, teatavate sõnade ja vormide all täiesti sama mõtleksid. Kui sama sõna eri isikuis eri mõisteile vastaks ja sama vorm neis eri funktsioone tähendaks, siis ei saaks nad yksteise keelest aru ja tekiks muistine Baabeli keeldesegadus, millest piibel jutustab.

¹ Et neid sümboole pärast ka silmale nähtavate märkide abil hakati kujutama, see ei muuda keele akustilist, kõlalist iseloomu ja olemust.

Kõrvale jättes keele esialgse tekkimise probleemi, vaatame kuidas valmis keeled põlvest põlve edesi antakse ja seejuures muutuvad. See sünnib järgmiselt. Noorem sugupõlv õpib keele vanevalt sugupõlvelt omas lapse-eas. Lapsil, kes alla 10 aastat vanad, on see võime omas ymbruses kõneldav keel päris ebateadlikult ja instinktipäraselt kõigis selle peenustes ära õppida. Pärastises eas, juba yle kymnenda eluaasta, väheneb see võime märksa. Täiskasvanuil võib see õige atrofeerund olla. On isikuid, kes aastakymneid on eland võõrakeelses ymbruses, kuid kes seda keelt ainult viletsasti on õppind purssima.

Keele grammatilise kylje omandamine eelmiselt sugupõlvelt sünnib osalt nii, et meeles peetakse ja järele kõneldakse yksikud sagedasti kuulnud sõnade vormid, osalt et kuuldute eeskujul ehk analoogial teisist sõnadest samasuguseid ise moodustetakse. Nii on sõnade *käsi*, *vesi*, *mesi* õige keerulise deklinatsiooni (*käsi—kää—kätt*) edesiandmise põlvest teise ainult seeläbi võimalik olnud, et need vormid rahva igapäevases kõnekeeles sageli esinesid, nii et neid võidi igayht yksikut kuulda ja ära õppida. Kui keegi — oletame nii — sõna *mesi* esimest korda kuuleks, siis ei deklioneeriks ta mitte *mesi*, *mee*, *mett*, *meega*, vaid liidaks käändelõpud nominatiivivormi kylje ja ytleks *mesi*, *mesile*, *mesiga*. Konkreetsena faktina olen kuulnud kellegi, kes sõna *susi* ainult kirjan-dusest tundis, seda nii deklioneerivat: see *susi*, selle *susi*, seda *susi*, sellele *susile* jne., kuna murdeis, kus see sõna olemas, need käänded kuuluvad *soe*, *sutt*, *soele*.

Seepärast on äärmiselt tähtis seda asjaolu silmas pidada mõnede vormide rahvapärasuse ja õigekeelsuse yle otsustamises.

Nii tähipäält kui katsutaksegi vanema sugupõlve sõnu ja vorme ja yleldse keelt kõigis peenustes järele kõnelda, tehakse ses siiski väikesi kõrvalekaldumusi, kas veidi teissuguse artikuleerimise, või nobeda kõnelemise, mõnususe, ka lohakuse tõttu, mis vormide kulumise ja lyhenemise kaasa toob. Hävineb ka keerulisem muutmine (flekterimine) neis sõnades, mida harva kuulatakse, et asent anda analoogia teel saadud lihtsamalle. Keele muutumist võivad edendada päle selle veel uued olud ja kokkupuutumine võõraste keeltega.

Kui igal indiviidil on ebateadlik kalduvus ymbruses kõneldud ja säält õpitud keelt enam-vähem teisendada, modifitseerida oma füsioloogiliste ja psühhiliste iseärasuste kohaselt, miks siis keeled iga indiviidi juures ja neilt edesi pärandudes see määra eriliseks, lahkuminevaks ei arene, et viimati keegi teisest enam aru ei saaks? Lihtsalt sellepärast, et keele otstarbe printsiip seda ei salli. On ju keele otstarve, et inimesed selle abil oma kaasinimestele saaksid mõtteid avaldada. Yksteise kõnelemist sagedasti kuuldes katsub igaüks oma keelt teiste kohaseks reguleerida. Nii on mingis keeleyksuses sama sugupõlve inimestel peaaegu täitsa yhesugune, yhtlane keel. Keele yhtluse tingib päle ajalisel yhesolemise veel enam ruumiline koosolu. Inimryhmade, kes vähem yksteisega kokku puutuvad ja kel seega vähem mahti yksteisega kõnelda, hakkavad keeled vähehaaval lahkuminevaks kujunema, sest et kõnelejad ei saa oma keeli yksteise järele reguleerida. See tõttu, eriliste oluste, eluviisi ja tingimuste ning haridusastende mõjul võib esialgselt yhtlane keel eri paigus nii foneetiliselt kui grammatika ja sõnastiku suhtes eritaoliseks areneda. Nii kujunevadki

murded, mis viimati võivad yksteisest nii kaugelle muutuda, et nende kõnelejad paiguti yksteisest enam hästi aru ei saa, s. o. eri keeldeks areneda.

Loomulik on, et need inimesed kõige sagedamini kokku puutuvad, kes kõige lähemal elavad. See synnib perekonnas. SääI on seepärast keele yhtlus kõige täielisem (nimelt lastel, mille eelduseks on ka teatav keeleyhtlus vanemate juures ja ymbruskonna keelega).

Järgmine sellest suurem inimryhm, kus sagedane kokkusaamine synnib, on kylakond ja osalt ka väikelinnad (meil Eestis tulevad ainult kylad kysimusse, sest et meie linnades eestikeelne rahvastik alles võrdlemisi noor on). Kylas saavad inimesed sageli kokku ja seepärast on sääIgi keele yhtlus õige täieline. See yhtlus võib ka veel ysnä suur olla lähedate naaberkylade vahel, mis yksteisega läbi käivad. Kuid nii pea kui administratiivsed või looduslikud piirid (jõed, sood, metsad, mäed) läbikäimist ja sagedamat kokkupuutumist takistavad, kujunevad, nagu seletet, eri murded. Et meil orjaajal ainult sama kihelkonna rahvas kirikul sagedamini kokku puutus, siis langevad meie maal murded enamasti kihelkonna piiridega yhte, pääle nende juhtumuste, kus looduslikud olud — jõed, sood, metsad, oma korda keele sama kihelkonna piirides murdeiks tykeldavad.

Murrete kohta tuleb veel seda tähendada, et nad muidugi mitte nii teravajooneliselt ei ole piiratud, et kuski yks järsku lõpeb ja teine algab, vaid nende vahel on ylemineku- ja segimurreid, mis oma mõlemapooliste naabermurrete jooni pakuvad. Nii ei lõpe ka lõuna-estti murded järsku ega alga kohe põhja-estti murded puhtal kujul, vaid põhja-Viljandimaa ja põhja-Tartumaa murded,

olles kyll ise oluliselt põhja-eesti keelt, moodustavad nende vahel mingisuguse vaherajooni.¹

Rahvakeelt ei ole seepärast õigupoolest olemas, on ainult üksikud rahvamurded. Seepärast mõjub sageli naiivsusest, kui keegi mingi vormi või sõna õige-olemise või soovitatavuse tõenduseks suure aplombiga väidab, et „rahvas nii kõneleb“ või et „rahvakeeles on nii,“ kuna asjaomane sõna või vorm esineb ainult tõendajalle tuttavas kodumurdes. Niisugusel korral oleks õige ainult ytelda, et „sääl ja sääl kõneleb rahvas nii“ või „selles murdes on niisugune vorm või sõna olemas.“

Sellega yhenduses vaja naelutada ka see võhikute seas valitsev yhekylgne arusaamine rahvakeelest, mis näeb ses ainult teatavat stiililist kylge: piltlikke kõnekäändusid, kujukaid võrdlusi, rahvaomast väljendusviisi. Siin, nagu seda sagedasti tehakse kirjakeelegi suhtes võhikute poolt, vahetatakse ja segatakse kaks mitte täitsa identilist mõistet: keel ja stiil. Kui keegi rahvakeelt kiidab, siis võite kindel olla, et ta ainult rahvakeele stiili kiidab. Rahvakeele puht-keelelisest kyljest, selle

¹ Eesti murrete jaotus on pääjoones järgmine: kogu Eesti rahvakeel langeks kaheks pää-murderyhmaks: põhja-eesti ja lõuna-eesti murded; nende piirjoon tõuseb Läti piirilt Saarde kihelkonnast Viljandini ja läheb säält Võrtsjärve põhjapoolist äärt mööda peaaegu horisontaalsena yle Tartu tõm-matuna Peipsi järveni. Allpool seda joont on lõuna-eesti murded. Põhja-eesti rahvakeel jaguneb pääjoones oma korda järgmisiks murdeiks: 1) lääne murre (Saaremaa, Hiiumaa, Läänemaa, Pärnumaa), 2) kesk-Tallinnamaa murre, 3) ida-Virumaa murre, 4) põhjaida rannamurre, 5) põhja-Viljandi, põhja-Tartu ja Kodavere murre moodustavad põhja ja lõuna keele vahel teataval määral mingi ylemineku- või vahemurde, kuuludes oma pääjoonedelt osalt kesk-Tallinnamaa, osalt Virumaa murde alale). Lõuna-Eesti murded on: lõuna-Viljandi, 2) lõuna-Tartu, 3) Võru, 4) Setu murre.

foneetilisest, morfoloogilisest, syntaktilisest ehitusest ja iseärasustest — sellest kõigest ollakse harilikult vähe teadlik. Ja kui keeleuuendajaidki mõnelt poolt rahvakeele juure juhatetakse õppima, siis sellega nähtavasti soovitakse, et keeleuuendajad loobuksid omast raskepärasest stiilist (mis mõnele on individuaalne ja mille raskepärasust keelelised uuendused omased on veelgi suurendama) ja rahva kõnekeelest õpiksid lihtsamat, elavamat ja „mat-sakamat“ sõnastamisviisi.

Tuleme nüüd veel kord võrdlemisi täielise keeleyhtluse, kyla- või vallamurde juure tagasi. Sääl kõnelevad seletet põhjusil elanikud peaaegu täitsa yhesugust keelt (maha arvatud need üksikud, kes ei ole säääl syndind, vaid mujalt täie-ealistena tulnud). Nii pea kui säääl keegi ytleks mingi sõna või vormi veidi teisiti, häälikis eriliselt, tarvitaks teissuguses funktsioonis, kui säääl yleldine pruuk ja harjumus, siis oleks see selle keeleyhtluse inimestele võõrastav, see torkaks kõrva, haavaks nende keeletunnet, tunduks keeleveana. Et seda tunda, ei sugugi tarvitse grammatikat osata; loomulikust keeleinstinktist saab siin kyllalt. Ja see instinkt on olemas ka harimata inimeste ja lastegi juures. Iga talupoeg tunneb võõra valla või kihelkonna mehe ta murdest, ja harilik nähtus on, et võõra kihelkonna või maakonna inimesi nende murde iseärasuste pärast pilgatakse, sest oma murret peetakse kõige õigemaks. Kõik, mis sellest erineb, tundub võõrastavana ja vigasena, kuigi see muidu kyll arusaadav on.

Mispärast aga tundub mingi murde omast lahkuminev keeleline nähtus võõrastav ja viga olevat? Lihtsalt seepärast, et seda asjaomases murdes ei ole, et sellega ei ole harjutud, vaid teisega. Keel on sobimuslikkude ehk kokkuleppeliste (kon-

ventionsaalistele) häälikulistele sümboolide süsteem, mida ainult seepärast nii suure kerguse ja mõnuga osatakse tarvitada, et nendega äärmiselt ollakse harjunud, et nad kõnelejais otse ebateadlikuks ja instinktipäraseks harjumuseks on muutunud. Ent iga harjumuse rikkumine saab tunduvas, äratav tähelepanu, ja keele juures on sel see halb, et ta kuulajate tähelepanevas juhiv sisuliselt küljelt avaldusvahendi (keele) kui ebaolulise välise külje pääle, mis ei tarvitse sugugi nii teadlikuks saada.

Mingi keeleyhtluse seisukohalt on siis keele õigekeelsus teatavate keeleharjumuste süsteem, mille juhuslik rikkumine tähelepanu äratavalt mõjub ja keeleveana tundub.

Keeleviga on siis mingi keeleharjumuse rikkumine, millest selle harjumuse omaja enam-vähem teadlikuks saab palja oma keeleinstinkti, keeletunde põhjal. See oleks empiirilises mõttes keelevea definitsioon kõneleja teadvuses fikseerund, kindlaks kujunend ühtlase keele suhtes, mida on puhas rahvamurre seda puhtasti oskavalle ja kõnelevalle isikulle.

Muidugi ei ole mitte kõigi keeleliste harjumuste rikkumised, s. o. vead, yhesuguselt tunded: yhd torkavad teravalt kõrva, teisi pannakse vaevalt tähele, seda mööda kui olulisi ja kindlaks kujunend keelelisi harjumusi nad puudutavad. Pääle selle tundeherkus oma murde vastu teatavate vigade kohta eeldaks, et see oma murde keeletunne ei oleks segatud ega tumestet naabermurde ja ka kirjakeele osatise tundmisega, asjaolu, mis oma korda eeldab, et murret kõnelevad isikud võimalikult eraldet oleksid neist segavaist mõjust, nagu nad seda olidki vanemal ajal.

Iga murre on siis keele yhtlusena ja yksu-
sena omast kohast õige ja iga muu murde erinev
vorm on tema suhtes viga. On seepärast naiivsus
murdeid vigaseks pidada, kuna ainult kirjakeel
oleks õige, sest iga kylamurre võiks iseseisvaks
kirjakeeleks areneda, kui selleks aga tarvilised vä-
lised olud ja tingimused oleksid. Võimatu on see-
pärast ka kirjakeele vormide ja konstruktsioonide
õiguse või mitte-õiguse üle otsustada murde vor-
mide järele, sest kumbki on teatavas mõttes oma-
ette iseseisev keel. Murdes, kus kõneldakse *kor-
das, valdas, kappis* (seesytlev sõnadest *kord, vald,
kapp*), oleks kirjakeelne *korras, vallas, kapis* viga.
Kus rahvas kõneleb *rändand, ärkand*, sääl tun-
duks *rännand, ärgand* keelevigadena. Kirjakee-
les on vormid *lehede, kohade, hinnade* jäme viga,
mitte aga murdes, kus nii kõneldakse.

Keeleviga on ses mõttes subjektiivne
mõiste ja ta kraad või, nii ytelda, intensiivsus
on erisuurune, seda mööda kui tunduvalt ta puu-
dutab keeletunnet: mõned vead mõjuvad väga
„kõrvatorkavalt“, teised on vaevalt tunduvad. Kui
mingi keeleline nähtus kelleski isikus seda vea-
tunnet ei ärata, siis ei ole ka see sellele isikule
mingi viga, isegi siis mitte, kui see nähtus talle
võõras on ja ta isikliku pruugi vastu käib. Kui me
siiski keeleveast mingi keeleyksuse suhtes objek-
tiivses mõttes kõneleme, siis synnib see ikka ai-
nult salajasel, väljalausumata eeldusel, et seda keelt
kõnelevate isikute tarviline enamik seda niisugu-
seks veaks tunneb või peab tundma.

Üleyldse aga ei ole keelevea kysimisel murde
suhtes mingit tegelikku tähtsust, sest et rahva-
murde kohta arusaadavail põhjusil mingisugust
õigekeelsuslikku nõuet ega liikumist ei ole; vii-

mane võib kysimusse tulla ainult kirjakeele suhtes, mille vaatluselle nyüd asume.

II.

Kirjakeel ehk yhiskeel. — Kirjakeele iseloomulised omadused, mis ta eraldavad rahvamurdeist. — Mis murdes põhjeneb meie kirjakeel. — Näitusi ja tõendusi muudest kirjakeeldest.

Mitmeti teist laadi on kirjakeel ja selle arenemine. Ehk kyll yleldiselt sellegi kohta samad põhiseadused maksvad on, astuvad sääi siiski mitmesugused kõrvalmõjud ja asjaolud juure, mis ta kujunemise ja olemuse keerulisemaks ja mitmejoonelisemaks teevad.

Kirjakeel, ka yhiskeeleks¹ nimetet (saksa keeli „Gemeinsprache“), sest et ta mitmemurdeliste ryhmade yhiseks keeleks on saand, eeldab oma tekkimiseks teatava kõrgema kultuuri tasapinna, vähemalt seda, et teda kirjas tarvitetakse, nagu ta nimigi seda tähendab. Harimata metsrahvaste juures kirjakeelt ei kujune, kuna sääi kyll omad murded on. Et kirjakeel võiks kujuneda ja tarvilise täiuseni areneda, seks on vaja, et haritud seisus, haritlaskond, teda tarvitaks ja ta oma kõnekeeleks pyyaks teha.² Ent emakeelt kõneleva haritlaskonna kujunemine eeldab teatava rahvus-

¹ Nimetus ‚yhiskeel‘ ongi teatavas mõttes täpipäälsem, sest et ta ka kõneldavat keelt tähendab, kuna ‚kirjakeele‘ all juba ta etymoloogia tõttu ollakse kalduv pääasjalikult mõtlema kirjutet keelt, ehk kyll õigupoolest ka haritlaste yhine kõnekeel selle mõiste alla peaks käima; ² Et mingi mitmemurdelise rahva haritud või kõrgem klass see on, kes kirja- ehk yhiskeele loob, see on arusaadav, sest et haritlased ja kõrgemate seisuste isikud need on, kes kõige rohkem ylemaaliselt yksteisega läbi käivad ja seetõttu tarvitsevad yhist yhtlast vahendit mõtete väljendamiseks.

liku iseseisvuse, vähemalt rahvusliku liikumise, pyü selle iseseisvuse poole. Järjekult kirjakeele arene mine eeldab teata vaid poliitilisi eeltingimusi.

Olles kõrgema kultuuri nähtus ja toode, on loomulik, et kirjakeel on leksikaalselt võr ratumalt rikkam ja syntaktiliselt kee rulisem kui rahvamurre. Ta on rikkam, nii yleldiste, eriti abstraktiste sõnade kui iseäranis kõiksugu eriteaduste ja tegevusalade oskussõnade poolest, millest väga paljud yleldiseks on saand. Ja kuna kõneldavas rahvamurdes laused on lyhi kesed ja lihtsad, tarvitetakse loetavaks määratud kirjakeeles keerulisemaid lauseid, mis mõtet väl jendavat tähipäälsemal ja yhtlasi kokkusurutumal kujul. Nii on kirjakeelselle stiilile omane kalduvus partitsipiaal-konstruksioonideks, mida rahvakeeles harva esineb. Erinevana omadusena tuleb märkida ka rikast ja keerulisemat fraseoloogiat, mis kirja keelselle stiilile annab nii omalaadse värvi ja tooni. Et see kõige selle tõttu mõjub rahvakeelest, isegi haritlaste kõnekeelest erinevana, nimelt raskepära semana, mille arusaamine nõuab suuremat tähele panevust ja pingutust, on loomulik. Selles keeru lisuses etteheitvalt näha mingisugust kirjakeele pa berlikkust, on naiivne, sest see teatav „paberlikkus“ on yhe ta yleoleku, äärmiselt abstraktse ja täpi päälse väljendamisvõime loomulik tagajärg. Mõ nede kirjutuste kuivuses ja raskesti loetavuses ei ole syydi kirjakeel kui niisugune, vaid autorite halb stiil ja ebaselge mõtlemise ning mõtete esi tamise viis.

Edesi on kirjakeeltele iseloomulik veel see, et nad harilikult enam kui rahvamurded võõraste keelde mõjusid on omandand, ja mitte yksi leksikaalses, vaid ka syntaktilises ja stiililises suh tes. Sest haritlased, kes kirjakeele loojad, oskavad

võõraid keeli. Võõras mõju on iseäranis siis tugev, kui haritlased mingi teise kultuuriliselt kõrgemal seisva rahva mõju all on ja selle keelt oskavad, koguni kõnelevad. Ses seisukorras on kord olnud lyhemat või pikemat aega iga kultuurrahvas oma kultuuri teataval ajajärgul. Nii olid roomlased Greeka kultuuri ja keele, prantslased pärast jälle ladina keele mõju all, mis keskajal Euroopas üldine oli ja veel kaugelle uuemasegi aega ulatas. 17-dast aastasajast päale olid kõik muud Euroopa kultuurrahvad Prantsuse kultuuri mõju all ja nende aristokraatiad kõnelesid prantsuskeelt, Venemaal veel 19-nda aastasaja esimesel poolel. Selle tagajärjena leiame kõigis Euroopa kultuurkeelis palju greeka, ladina ja prantsuse sõnu, mis seeläbi rahvusvahelisteks kultuursõnadeks on saand, nagu *idee, teater, filosoofia, energia* jne. (greeka keelest) *dokument, element, protest, konflikt, koloonia, kvadraat, revolutsioon, rekvireerima* jne. (ladina keelest), *mööbel, tualett, korsett, restoraan, byroo, komitee* jne. (prantsuskeelest). Suur hulk saksa ja vene kirja-keelseid abstraktsõnu on ladina-prantsuse eeskujul vastavate eelliidete ja tyvede abil moodustet¹ ja samuti osa fraseoloogiat otse sõna sõnalt prantsuskeelest tõlgitud, nagu saksa ‚Einfluss ausüben‘ (vrd. prants. ‚exercer de l'influence‘), *Gefahr laufen* (vrd. prants. *courir risque, courir le danger*), произ-вести впечатлѣние (vrd. prants. *produire l'impression*) jne. See võõrakeele mõju on seda suurem, kui maa haritud klass, nagu kõigi noorde ja eriti väik-

¹ Nii näituseks saksa *Einfluss*, vene *влияние* prantsuse sõna *influence* järele (*in-* tähendab ‚sisse‘ ja tyvi *flu-* voolamist), samuti ka *Eindruck*, впечатлѣние (vrd. prantsuse *impression*: *im-* ‚sisse‘ *pression* ‚surumine‘), производство (vrd. ladina-prantsuse *production*: *pro-* ‚esile‘ ja *duc-* vilma, vedama), насѣкомое (vrd. ladina *insectum*: *in-* ‚sisse, pääle, sec- lõikama).

semate rahvaste juures enne omakeelse rahvusliku kultuuri loomist, on aastasade jooksul võõrast keelt kõneldud, nagu Ungaris, või, nagu meil, võõrarahvuseline oli, kuna maa päris keel ainult talupoegade ja lihtrahva kõnekeelena elada kiratses. Siis ei ole kodumaa keel mitte yksi haritlaste eneste juures leksikaalselt võõra mõju all olnud ja syntaktiliselt muutund, vaid võõrast keelt kõnelevad haritlased on ka rahvakeele pääle enam-vähem mõjund ja selle esialgist laadi segand ja teisen-dand, nagu see eriti meil Eestis kaunis tunduval kujul on syndind.

Kirjakeele aluseks on mingi maakonna või linna murre, mis oma kultuurilise või poliitilise või yhel ajal mõlemi yleoleku tõttu maa etteotsa on tõusnud ja ta poliitiliseks ja kultuuriliseks keskkohaks saand. Seeläbi saab see murre valit-suse ametlikuks keeleks. Et sellesse keskkoha — päälinna — ka kõige rohkem peenemat selts-konda ja vaimlist jõudu koondub, siis on loomulik, et säääl kõneldav murre ka haritud seltskonna too-niandva elemendi omaks saab ja kirjanduses yli-võimu oma kätte kisub. Muude murrete kõnelejad on siis sunnitud ja kalduvad päälinna keelt oman-dama, juba selle hiilguse mõjul, mis sel keelel on, ja seda enam, mida kõrgem nende hariduslik või seisuslik aste, kuna nende omad kodused mur-ded selle kõrval hakkavad tunduma naeruväärseina provintzialismena, millest vabaneda pyytakse. Nii on kujunend muinasgreeka yhiskeel, n. n. *κοινή*, Attika keele, ladina keel Laatsiumi murde ja prant-sus keel Pariisi maakonna, Isle-de-France'i murde põhjal.

Nii kujunend yhiskeel aga ei ole grammatili-selt kunagi see murre puhtal kujul, mis talle alu-

seks on, vaid selle põhimurde lisaks on vähehaaval ka muud murded oma elemente annud. Sest muumurdelised isikud, tahtes kirjakeelt kõnelda või kirjutada, toovad sellesse iseteadmatumalt oma murrete iseärasusi sisse. Nii greeka yhiskeele on tulnud muude seas see erinevus Attika keelest, milles ta põhjeneb, et Attika tt asemel on ss (näit. attika *glootta* asemel *gloossa*, *tettara* asemel *tessara*). Ka Prantsuse yhiskeel pakub mõningaid nähtusi, mis mitte ei ole pärit Isle-de-France'i murdest, vaid mujalt.

Huvitav on selle poolest ka soome kirjakeel, mille esimeseks aluseks sai lääne-soome murre, kuid millesse pärastpoole on imbund ka ida-soome elemente, ja mitte yksi leksikaalseid ja syntaktilisi, vaid koguni ka morfoloogilisi.¹

Mis eesti kirjakeele puutub, siis see teatavasti põhjeneb kesk-Tallinnamaa keeles (piibli keel, mis oma tähtsuse tõttu eeskujuga andvalt pidi mõjuma, on koguni enam lääne-Harjumaa murre), kuid pärastpoole, nimelt rahvusliku ärkamise ajast saadik, on sinna ka mõned Virumaa ja koguni Liivimaa murrete iseärasused tungind ja nimelt seeläbi, et suurem osa haritlasi, avalikke tegelasi ja kirjanikke Liivimaalt tõusis. Nii on vanema kirjakeele vormide *haudas*, *kordas*, *valdas* asemelle *hauas*, *korras*, *vallas* võetud, *ärkanud*, *rändanud*, *hakkanud* asemel *ärganud*, *rännanud*, *hakanud*, *pääsnud* asemel *pääsenud*, *eile* asemel *eila* jne. Ja seda kirjakeele lõunaestistamist on kestnud viimase ajani. Veel kaugemale tahab ses suhtes minna keeleuenduslik keel, mis näit. põhjaesti-

¹ Näituseks niisugused refleksiivvormid kui *heitelakse* (heidab end), *ojentihe* (sirutas end), mida Lääne-Soome murded sugugi ei tunne.

liste *poissa, pyssa, konta* asemel tarvitab lõuna-eestilisi *poisse, pysse, konte*.

Kirjakeel on seega oma kujunemise tingimuste tõttu paratamata mitmest kokkupandud, eklektiline nähtus, isegi morfoloogilises suhtes, ega tarvitse ses näha mingit ebakohta, vaid pigemini yleolekut, väärtust, sest et ta niiviisi mitmekylgsem saab ja endas mitme murde häid omadusi ja rikkusi võib sisaldada.

Nagu kitsamate rühmade keeldel — rahvamurdeil — nii suurema inimkogu omal — kirjakeelelgi — on tendents sageda inimestevahelise tarvitamise teel yhtlaseks reguleeruda. Et aga kirjakeel on kõrgema ja keerulisema kultuuri toode, kus inimese teadliku mõistuse tegevus ikka suuremat rolli mängib, siis on loomulik, et see keele yhtlustumise ja fikseerumise protsess teadlikumalt sünnib kui rahvamurdeis. Kirjakeelt kirjutetakse, ja kirjutades on enam aega ja pyydu järele mõelda, kuidas see või teine vorm ja lause peab olema. Ka mõjub see asjaolu kaasa, et kirjutet sõna pysib ja et selles võiakse iga peenust tähele panna ja arvustada. Ja lõpuks ei ole vähese tähtsusega seegi, et kirjakeelt tarvitetakse kunsttööde, kirjanduslike teoste loomiseks, kus grammatiliselt ja stiililiselt korrekt keel tähtsaks nõudeks saab. Kõik see on pannud kirjakeele nähtusi enam tähele panema, nende kohta teadlikumaks saama ja neid teadlikumalt korraldama. Sellest saigi grammatika ja keeleteadus oma alguse, mis esialgu täitsa päda-goolisi ja õigekeelsuslikke sihte taoteli.¹ Gram

¹ ,taoteli' (tähend. ,kätte pyydis') — i-minevik sõnast ,taotelema' (II infinitiiv ,taotella'), tähend. ,kätte pyydina' (võrdle soome ,tavoitella'); niisuguseist tella-verbidest on meie arvates i-minevik kohasem, sest et nad oma rõhuolude poolest ,tulema'

matikuil hakkas kirjakeele korraldamise ja reguleerimise kohta teatav mõju olema. Nemad olid sagedasti need, kes kahtlaste ning vankuvate vormide ning ytlemissviiside vahel otsustasid ja normaalvormid ära määrasid, nende kohta reeglid yles säädes. Nii on prantsuse kirjakeele korraldamiseks ja fikseerimiseks grammatikud palju kaasa mõjund. Prantsuse kuulsaim traagik (kurbmängudekirjutaja) Racine (1639—1699) parandas ome värsimöödus kirjutet draamasid Vaugelas (loe: vožlaa) „Õigekeelsuslikkude märkuste“ järele. Väga iseloomustav on siin ka Prantsuse akadeemia teguviis, kes 3-ndal juunil 1679 otsustas oleviku partitsiipi (*participe présent*) mitte enam akkordeerida, mis otsus tänapäevani on tegelikult maksma jäänd.²

Mõnede uuemate ja nooremate kirjakeelde kujunemises on grammatikute ja keelemeeste mõju veel määravam olnud. Nii eriti ungari, rumeenia ja uus-greeka keeles, mida mõlemaid viimaseid on teissuguseks muutund rahvakeele kiuste kunstlikult nende vanadelle emakeeltele lähendet, greeka keelt muinasgreekalle, rumeenia keelt ladinalle, nii et säääl määratu lõhe on tekkind kirjakeele ja rahvakeele vahele. Ja et keelemehed võivad otse kunstlikult mõne uue sõna luua ja käima panna, seda näitab ungari keel, kus nimelt sõna *ön* („Teie“ viisakuse mõttes kõneteld isiku kohta) on kunstlikult loodud ja tarvitusele soovitet ja tarvitusele tulnudki.

Ka soome kirjakeele ajaloos oli 19-nda aastasaja algpööl ajalärk, kus keelemehed ägedasti

verbiga samaliigilised on: tulin — taotelin, tull — taoteli, tuldu — taoteldud. Vt. Joh. Aavik, Katsed ja näited I, lk. 23.
² Õigupoolest oli pruuk juba tegelikult selle poole kaldund, nii et Akadeemia muud ei teind kui sanktsioneeris selle oma otsusega.

selle yle vaidlesid, mis kuju kirjakeelele anda: Renvall ja temameelsed tahtsid ta põhjendada lääne-soome murdelle, teised jälle, eriti Becker ida-soome keelele, nii et üksvahe keeles valitses kaunis suur segadus ja kindlusetus. Pärastpoole, nagu juba ylemal mainitud, on mõlemi vastakaste põhjused kompromissist soome praegune kirja-keel kujunend.

Lõppeks erineb kirjakeel veel sellepoolest rahvamurdeist, et ta visem on oma grammatilises ehituses muutuma. Seda muutumist hoiab tagasi kõige päält ta kirjutet kuju, ja ka ta tarvitajate suurem haridus, eriti see asjaolu, et kirjakeelt koolis raamatute ja grammatikate abil õpitakse. Ja loetud keele fiksiteet hoiab ka kõneldud keele enam-vähem raamides. Nii pysis muinas-greeka kirjakeel (ebaolulised muutused välja arvatud) ligi tuhat aastat, kuna vaheajal rahvamurded nii muutusid, et neist viimati märksa teissugune keel, nimelt uusgreeka keel välja kujunes. Samuti pysis ladina kirjakeel Rooma riigi haritlaste käes mitu aastasada, vähe muutudes, harimata rahvakeel aga muutus itaalia, hispaania ja prantsuse keeleks. Kui muinas-Roomas oleks juba olnud paber ja trykikunst ja ajakirjandus ja pääle selle olnud yleldine koolisundus, nii et ka lihtrahvas oleks kirjakeele ära õppind, siis vahest praegugi kõneldaks Apenniini poolsaarel, Hispaanias ja praegusel Prantsusmaal, vastavalt itaalia, hispaania ja prantsus keele asemel vana ladina keelt edesi.

Ka praegu elavad kirjakeeled on oma fikseerumise ajast saadik väga vähe, vaevalt tunduvalt muutund: nii on aasta 1650 ymber kirjutet prantsuse kirjakeel oluliselt täitsa sama kui meie päivil. Enne seda fikseerumist aga (mille syndimine nõuab teatavaid kultuurilis-sotsiaalseid eeltingimusi) on

algaja kirjakeel vähem kindel, sest et ta rahvakeele muutuvusega sammu peab, enam sellest rippuv ja vähe iseseisev olles ning liig nõrk seks, et rahvakeele muutumist tagasi hoida. Nii on 17-nda aastasaja vene ja praeguse aja vene keele vahel tunduv vahe.

Et kokku võtta, erineb kirjakeel rahvamurdeist järgmiste olude ja omaduste läbi:

1) Kirjakeele kujunemine eeldab teatava kultuuri kõrguse, ta väljaarenemine haritud seisuse; 2) tal on rikkam leksikon ja keerulisem grammatika; 3) teatavas mõttes on ta harilikult rohkem võõraste keelde mõjusid vastu võtnud kui rahvamurded normaaloludes; 4) ta on eklektiline (mitme murde elemente sisaldav); 5) ta arenemine ja kujunemine synnib teadlikumalt sellekohaste spetsialistide — grammatikute ja ortoepistide (õigekeelsustaste) juhatusel ning mõjul; 6) tal on suurem fiksiteet ja stabiliteet (seisukus).

III.

Missugusel tingimusil maksab kirjakeele kohta ylemal antud keelevea definitsioon? — Absoluutselt kindlaks kujunend kirjakeel olemattus. — Kas osatakse meil kirjakeelt puhtalt kõnelda? — Kuidas tekivad mõned keelevead? — Meie lõunaestlased kirjakeele rikkujad. — Rahvakeelest võimatu kõiki kirjakeele nähtusi tueda. — Keelevea definitsioon kujunevas kirjakeeles.

Tuleme nyd keelevea kysimuse juure jälle tagasi.

Rahvamurraku juures nägime, et keeleviga on see, mis asjaomase isiku keeleharjumusile vastu käib, ta keeletunnet või ta „keelekõrva“ haavab. Seejuures, olgu siin korratud, ei sugugi tarvitse

grammatikat osata, vaid kyllalt on oma murde hääst ebateadlikust oskamisest ja seeläbi kujunend instinktipärasest keeletundest. Sama maksab ka kirjakeele kohta. Siingi peab lihtne keeletunne iga keele vea märkama, mis kirjakeele vasta tehakse, sest kirjakeeleski on viga see, mis vastolus on hariliku, harjumusliku keelepruugiga. Kuid tegelikult yleldse, ja üksikute kirjakeelde suhtes eriti, asi komplikeerub suuresti.

Et kelgi isikul oleks kirjakeele kohta samaugune eksimatu keeleharjumus ja keeletunne, mis ei lase õigest (s. o. harjumuslikust) pruugist kõrvale kalduda ja mis tehtud vea välja kuuleb, seks on vaja kaks eeltingimust: esiteks (õigupoolest teiseks), et see isik seda kirjakeelt kõigis ta peenustes instinktipäraselt oskaks, teiseks (õigupoolest esimeseks), et niisugune kirjakeel oleks kõigis oma peenustes väljakujunend ja fikseerund, et oleks, mida osata. Niisugusel korral on keeletunne, või „keelekõrv“ veel peenem ja hellem, sest et see on haritlase oma (kirjakeele täieline oskamine on võimalik ainult haritlase juures) ja et seda on teadlik õppimine kasvatand ning peenendand. Kuid niisugused kirjakeeled ja niisuguseid kirjakeelt hästi oskavad haritlasi on ainult kultuurrahvail, kus kirjakeel juba kauemat aega on fikseerund olnud ja kus ta jõudnud on haritud seisuse keeleks saada, kellele ta põlv põlvelt ikka täiemalt omaseks harjus. Niisugused kirjakeeled on näit. prantsus, inglis, saksa, hispaania, daani, rootsi keel jne. Kuid neiski keelis ei ole keelepruuk absoluutselt kindel, vaid on kyllalt suuremaid ja vähemaid vankumisi, kahtlaseid seiku, eriti syntaksi alal, sest et elav keel ikka liikuv ja muutuv on, kuigi mitte omas olulises jumes: mõned ytlemissviisid ja pruugid jäävad haruldasemaks, muutuvad seega vananenuks,

uusi tekib, mis saavad valdavaks. Päälegi on üldse tegelik võimatus ja olematus niisugune kirjakeel, milles enam mingisuguseid vankuvusi ei oleks, vaid kus kõik viimiste detailideni ja äärmiste peenusteni oleks kindlaks ja reeglikordseks kujunend ning kivistund, nii et iga vähem kui kõrvalekaldumine sellest veana tunduks. Niisugust ideaalselt kindlat keelt võib ainult abstraktsioonina kujutella.

Seesuguste enam või vähem väikeste vankuvuste ja kahtlaste seikadega ja samuti nendega, kus keel ebasoovitavaks peetud kalduvust avaldab kord fikseerund pruugist kõrvale kalduda, teotsebki õigekeelsus ja praktiline grammatikateadus, mida iga haritud kultuurkeeles kallal kultiveeritakse.¹⁾

Kuid ysnä isesuguselt keeruliseks muutub õigekeelsuse ja keelevea küsimus neis kirjakeelis, mis alles loomisel ja kujunemisel on, nagu näit. meie omas. Esiteks on säääl kirjakeel ise alles fikseerumata, täis suuri vankuvusi, ebajärjekindlusi, mis ei lase kindlat keeletunnet kujuneda. Teiseks sedagi, mis kirjakeeles on või peaks olema kindlaks kujunend, ei ole haritlased veel jõudnud ära õppida, milles neid, nagu meil, muu seas ka eba-

¹ Puhas keeleteadus teeb võrdlemisi vähem tegemist uueaegiste elavate kirjakeeltega, nende maailma keelelise metsa kõige suuremate ja toredamate puudega; ta uurib eelistavalt vanu keeli, või kirjakeelde kaugemaid minevikke või jälle, nagu soomes ja meil, rahvamurdeid ja nendega yhel astmel olevaid harimata rahvaste keeli, mis viimased osalt teisi uurimismeetode nõuavad ja teissuguseid sihte taotelevad. Seepärast ei ole niisuguseile keeleteadlasile mitte igakord kyllalt lähedal moderni kultuurkeeles probleemid (seda enam, et need enamasti kuuluvad voluntaristliku õigekeelsuse piirkonda), ja nad on kalduvad oma vaateid ja uurimismeetode ka nende pääle yle kandma.

soodsad olud, nagu emakeelse kooli äraolek, takistasid. Ja soodsamaiski oludes oleks see äraõppimine yhe korraga raske.

Asi on ses, et kõnelejalle, kes koduses ymb-ruses kohalikku murret räägib ja selle keeleharjumused ning keeletunde on omandand, — sellele on kirjakeel oma lahkuminevuse tõttu kui miski uus, võõras keel peaaegu, mille ta peab koolis või raamatuid ja ajalehti lugedes õppima. Siin on kaks isesugust keelt, mis just oma läheduse tõttu teineteise pääle segavalt ja segiajavalt mõjuvad. Kui Eesti sellekohaseid olusid tähele panna — ja siitpääle ongi need meie vaatluse ja harutuste esemeks —, siis on see lõhe murde ja kirjakeele vahel kõige suurem Lõuna-Eestis, nimelt Võrumaal, lõuna-Tartumaal ja lõuna-Viljandimaal. Säälsel inimesil tuleb eesti kirjakeel tõesti kui mingi võõras keel ära õppida, seemäära on vahe tunduv. Kuid isegi yhelegi Põhja-Eesti (Tallinnamaa) inimesele ei ole kirjakeel grammatiliselt oma kodu murdest käes, sel põhjusel, et kirjakeel ses suhtes yhegi murde järele puhtal kujul ei käi, vaid, nagu ylemal seletet, eklektiline nähtus on, mis mitme murde elemente endasse võtnud. Järelikult grammatilises suhtes puhast kirjakeelt ei kõnelda rahva seas kuski; keegi ei või seda lapsest saadik, kodusest ymbrusest osata. Ja et meie haritlased enamasti kõik alles esimest põlve rahva seast on tulnud ja lapse-eas mingist murdelisest keelest ymb-ritset olnud, siis ei kõnele nemadki puhast kirja-keelt, vaid murdevormide ja -konstruktsioonidega segatut. Ja et noorem põlv palju liikuvam on ega ainult kodukylas pysi ja et ta rohkem kirjakeelega kokku puutub, seda kuuleb ja loeb, siis hävineb teiselt poolt ka murrete puhtus, ja noorem rahvas kõneleb mingisugust kohaliku murde ja kirjakeele

segu.¹ Ühelt poolt siis murded unuvad, lähevad segi ja hävinevad, teiselt poolt ei veel ole jõutud kirjakeelt ära õppida. Järelikult keegi meist ei oska kirjakeelt puhtal kujul kodunt; igayhel meist tuleb kirjakeelenam-vähem kunstlikult, kooli ja kirjanduse kaudu ära õppida.

Kool oleks siin kyll kõige tähtsamaks ja kindlamaks abinõuks. Et aga see meil senni võõra-keelne oli ja eesti keelt sääl ainult natuke pääliskaudselt õpeteti (kroonu keskkoolides yleldse mitte) ja et õpetajad seda isegi puudulikult oskasid, siis on kooli mõju ses suhtes õige nõrk olnud ja päämiseks kirjakeele õpetajaks on meil olnud kirjan-
dus ja ajalehed.

Kirjakeelt lugedes ja osalt ka kuuldes märgatakse, et selles mitmed vormid teisiti on kui kodumurdes. Järelikult peaks neid naljakaiks keelevigadeks peetama, mille yle tuleb naerda. Kuid seda tunnet kellelgi ei ole. See tuleb sellest hiilgusest, mis kirjakeelel on, ja aukartusest, mida ta ees tuntakse. Koguni vastupidi, hakatakse oma erinevaid kodumurde vorme vigadeks pidama, põlgama ja häbenema. Kujuneb niisugune tunne, et kõik on peenem, suursugusem, õigem, mis kirjakeeles omast kodumurdest erinevaks märgatakse ja tun-

¹ Yleldse ei või igal pool maalgi noorema rahva juures enam kõnelda rahvakeelest endises murrete mõttes, see määra on see yhis-(kirja)keele mõjust läbi ilmund, kaotades oma murde endise puhtuse ja yhtluse, samuti nagu rahvas kaotand on endise murde-aegse eluviisi ja laadi. See ei ole veel puhas haritlaste keel (nagu see peaks olema), see on mingisugune alevikeel, samuti kui see ei ole haritud linna kultuuriga, vaid alevi kultuuriga rahvas. Võib seepärast siitpääle formuleerida: maa, kyla on hävinemas, alev on igal pool kujunemas; rahvakeel on kadumas, alevikeel asemelle astumas.

takse. Noorem põlv juba hakkab püüdma kirjakeele vorme osalt ka oma igapäevases kõnekeeles kodumurde omade asemel tarvitada, eriti teise maakonda või linna siirdudes, kus tema oma murre võõras oleks ja seetõttu naeru ja pilget ärataks. Nii hävinevadki, nagu öeldud, vähehaaval murded, kuid yleminevana nähtusena kujuneb seisukord, et ei kumbagi, ei kirjakeelt ega kodumurret õieti ei osata.

Selles püüdes, kodumurdest vabaneda ja kirja-keelsemaks saada, minnakse vahel kõguni liiale ja satutakse märgist mööda. On iseliik vigu, mis just sellest püüdest on tulnud ja selle nähtuse läbi seletetavad. Nii kõige päält niisugused mitmuse genetiivid kui *lehede, kohade, hinnade*, sest taheti vabaneda lõuna-estli murrete vormidest *lehti, kohte, hindu* ja märgati, et kirjakeeles on mitmuse genetiivi lõpp harilikult *-de*, tehti aga see viga, et see *-de* liideti nõrgaastmelise tyve kylge (pro *lehtede, koh-tade, hindade*). Ka yleliigne sid-lõpuliste mitmuse partitiivide moodustamine on sellega seletetav: märgati, et kirjakeeles on *-sid*, sääl kus omas (lõuna-estli) murdes on vokaallõpp: *maiju* (kirjakeeles *majasid*); kuid siis hakatakse ytlema ka *kanasid, kalasid*, ehk kyll neist sõnadest on kirjakeeleski lyhemad vormid *kanu* ja *kalu*. Olen kuulnud yhelt Võru noorelt mehelt vormi *toosin* (pro *tõin*). Ta oli märgand, et kirjakeeles on enamasti si-minevik võrukeelse i-mineviku asemel (kirjakeeles *kandsime*, võru keeles *kannime*), ja ta ekslikult ylelydistas selle nähtuse ka sõnasse *tooma*, milles minevik siiski kirjakeeleski on i-line: *tõi(e)*.

Juhtub ka seda, et kirjakeele vigu ja ebasoovitavaid nähtusi niimoodi omandetakse, kuna oma kodune keel on sellepoolest õigem ja kirja-keelsem. Omal ajal hakkasid mõned oma koduse

keele mõjul ka kirjakeeles tarvitama, nägin teda *tulema* (pro *tulevat*). Kohe ruttasid seda viga omandama ka need, kes muidu oma kodumurde järele õigesti, nägin teda *tulevat* kõnelesid. Miks? Nad nägid seda konstruktsiooni ajalehes või kuulsid seda kellegi enam haritud ja tähtsa isiku suust, ja et see nende murde omast lahku läks, siis oli see nende meelest peenem ja siis nemadki tahtsid seda tarvitada.

Yleldse on raske oma lapsepõlves õpitud kodumurdest täiesti vabaneda ja kirjakeelt instinktipärast õigesti tarvitama õppida. Sest nagu ylemaal öeldud, on see võime keelt ebateadlikult praktika läbi puhtasti ära õppida ainult õige varases lapse-eas olemas; pärastises eas, juba yle kymnenda eluaasta, kahaneb see järsku. Ent kirjakeelt hakatakse alles siis õppima (koolis, raamatuid lugedes). Et kirjakeele õppimise meetod enam raamatuline on ja, teiseks, et see eas synnib, kus instinktipärase keele õppimise võime juba märksa nyrinend, siis ei jaksata kirjakeelt kuidagi enam puhtal kujul ära õppida palja praktika varal, s. o. lugemise ja kuulmise abil (viimasest — kuulumisest on õigupoolest vähe kasu, sest et näit. lõuna-eestlane põhjaeestlasega harva kokku puutub, vaid ainult oma kaaslõunaeestlastega, kes samu vigu teevad). Mitmeid oma murde vorme, mis aga kirjakeeles lubamata ja vead, hakatakse märkamata kirjakeeleski tarvitama. Ja otse imestama peab, kui vähe tähelepanelikud mitmed inimesed kirja-keele kohta on. Nad on lapsest saadik aastakymneid kirjandust lugend ega ole tähele mõistnud panna, et ses teatavad vormid teisiti on kui nende kodumurdes. Nii mitmed Liivimaa eestlased võivad eluaja lugeda kirjandust, kuid ei märka, kuidas sõnad, pesema' ja, pänema' kirjakeeles muudetakse,

vaid kõnelevad ja kirjutavad kõiges rahus ikka edesi *peses, pesege, peseda*, — *pandis, pandke*, kuna kirjakeeles on *pesi, peske, pesta*, — *pani, pange*. Või nad ei ole märgand, et kirjakeeles infinitiiv on *kirjutada*, mitte *kirjutata* (nagu nemad kõnelevad ja kirjutavad) ja tehtavik *kirjutati*, mitte *kirjutadi* (nagu nende suus ja sules).¹

Ja mis kõige pahem, need lõunaestlaste juures kujunend vormid *peses, pandis, pandke, pesege*, 'tahtis *kirjutata*', *kirjutadi, keres* ei jää nende eneste eraelu nähtuseks, vaid tungivad nende kaudu ka kirjandusse, sest mitmed lõuna eestlased (õigupoolest suurem hulk) on ka kirjanikud ja tarvitavad neid väärvorme ka oma raamatuis ja ajalehekirjutustes, kust neid mõni kirjakeelt paremini oskav põhjaestlane suures aukartuses lõunaestlaste yleoleku ees vahest ruttab omandama. Ja niiviisi ongi Lõuna-Eestist pärit olevate kirjanikkude, ajakirjanikkude, seltskonnategelaste ning poliitikute mõjul, keda arvult palju rohkem kui Põhja-Eestist pärit olevaid,² mitmed halvad lõunaestipärasused

¹ Siin tuleb meele ka üks juhtumus koolielust. Yhes eesti keele tunnis, yliras klassis, kus õpilased olid peaaegu kõik lõunaestlased, juhtusin nimetama sõna *keris*. Poiste imestus suur: „*Keris?* . . . Mis *keris!* *Keres* on see sõna!“ hyydsid mõned ja teised tõendasid kaasa. Jah, poisid, juba suured noored mehed, olid juba yle kymne aasta lugend kirjakeelt, aga keegi neist ei olnud veel märgand ega tundma õppind, et kirjakeeles pole *keres*, vaid *keris*. Poleks see sõna klassis juhtumisi kõne alla tulnud, oleksid õpilased oma elu otsani võind *kerise* suhtes teadmattusse jääda ja hauda minna arvamiseaga, et ainus võimalik ja õige kirjakeelne vorm on *keres*.

² Et tõesti suurem hulk nimekamaid kirjanikke, arvustajaid ja avalikke tegelasi on Lõuna-Eestist pärit (lõuna-Eesti all tuleb mõista Võru-, Tartu-, Viljandi- ja lõuna-Pärnumaad), see tõde saab silmatorkavaks, niipea kui sellekohane õige ebatäielik, sest et juhuslikult tehtud, nimestik silme ette saada (õigupoolest kuuluvad põhja-Tartumaa ja põhja-Viljandimaa

või lõunaeeestlaste vead kahjuks kirjakeeles valitsema pääsnud, välja tõrjudes endised hääd Põhja-Eesti kirjakeelsed vormid, nagu *pääsenud*, *pääsema* (pro *pääsnud*, *pääsma*), *seadida* (pro *seada* ehk *säada*), *ma tuleks* (pro *ma tuleksin*).

Traagikoomilise maigu saab seejuures see, et just neid ebasoovitavaid lõunaeeestilisi vorme ja vigu niihästi lõunaeeestlased ise on nii agarad tarvitama ja põhjaeeestlased vastu võtma, kuna häid lõunaeeestilisusi mitmed lõunaeeestlased ise ei taha tarvitusele lubada ega põhjaeeestlasedki (näit. J. Jõgewer, H. Põld, J. V. Weski) vastu võtta!

Ja lõppeks veel üks asjaolu, mis kirjakeele õigekeelsuse teeb keerulisemaks. Noorde rahvuste juures (nagu meie oma), kelle haritlaste klass alles noor ja seetõttu kirjakeel alles arenemas moderni kultuurkeele kõrguselle, on rahvakeel ikka see algjuur, kuhu poole õigekeelsuse põhikysimuste otsustamisel tuleb nõu kysivalt ja eeskuju otsivalt pöörduda. Et aga rahvamurded on lihtsamad ja kitsamad, piiratumal alal liiguvad, kuna kirjakeel käsitleb palju

oluliselt kyll Põhja-Eesti keele piirkonda, kuid et sisaldavad siiski mõningaid Lõuna-Eesti jooni, oleme neistki maakondadest pärit olevad isikud lõunaeeestlaste hulka arvand):

Kirjanikud: (vanemad) K. J. Peterson, von Frey, Weski, Hurt, Kunder, Kõrv, W. Reiman, Hermann, Bergmann, Jakob Liiw, Juhan Liiw, Reinwald, J. Pärn, Kuhlbars, M. Lipp, Jakob Tamm, Sööt, Anna Haava; (nooremad) Suits, Tuglas, Hindrey, J. Luiga, O. Luts, Metsanurk, Semper, Visnapuu, Gallit, Alle, Adson, Karus, H. Raudsepp.

Politiikamehed ja ajakirjanikud: (vanemad) Jakobson, Grenzstein; (kaasaeglased) J. Tõnisson, G. E. Luiga (endine Päevalehe toimetaja), J. Vilms (†), Bachmann, Rebane jne. See nimestik on õige ebatäieline; huvitav aga oleks, kui kord täielisem kokku säetaks; siis selguks kyll, et säält murdealalt, mida eesti kirjakeele aluseks peetakse, nimelt Kesk-Tallinna maalt, kõige vähem kirjanikke ja avalikke tegelasi on tõusnud.

laialdasemaid, mitmesugusemaid ja keerulisemaid nähtusi ja seejuures ta lauseehitus ning stiil keerulisem on, siis võib juhtuda, et kõigile kirjakeeles tekkind kahtlasile kysimusile rahvakeelest vastust ei leia, s. o. rahvakeeles ei esine teatavaist sõnust kõiki vorme, sest et rahval vajadust ei tule neid tarvitada, või ei leidu analoogilisi syntaktilisi funktsioone ega ole sääal seepärast siis ka kindlat keelepruuki kujunend. Kirjakeeles aga on vaja neid vorme tarvitada ja väljendada neid funktsioone. Niisuguseil korral kaotetakse rahvakeele tunde põhi alt, kobatakse abitumalt ymber; yks langeb yhe, teine teise analoogia mõju alla, ja valitsema pääseb vorm ja konstruktsioon, mis sugugi pole kokkõlas rahvakeele loomulikkude tendentsidega, mis oleksid annud teissugused vormid, kui rahval neid oleks vaja olnud. Nii ei esine rahvakeeles kõigist sõnust mitmuse partitiiv, näit. mitte sõnast 'vesi'. Uue aja eestlane juhuslikult moodustades ytleks *veesi(d)*, kuid samatyibiliste *käsi*, *sysi* analoogial peaks olema *vesi* ehk *vesa* (sest et (neid) *käsi* ehk *käsa*, (neid) *sysi* ehk *sysa*). Kummad aga oleksid kirjakeeles õigemad? Samuti ei leia me maarahva kõnekeelest tarvilisi näitusi kõigi võimalikkude objektijuhtumuste reeglite kindlaks määramiseks (näit. mõnede infinitiividest ja partitsiipidest rippuvate objektide kohta), sest et need konstruktsioonid on syntaktiliselt liig keerulised, et lihtsas rahvakeeles esineda. Jällegi tuleb siin asi kas jätta igayhe maitse ja tuju hooleks, nagu rahvakeelsused ja teadliku keelekorralduse vastased näivad soovivat („las keel areneb ise vabastil“), või teatava seisukoha ja argumentidega põhjendat reeglid määrata (mis argumendid ja seisukoht muidugi peab olema saadud kogu kysimuse põhjaliku uurimise teel).

Kõigest sellest saab arusaadavaks, et niisugustes oludes ei või kirjakeele kohta igas üksikus, isegi mõnes tähtsas asjas instinktipärast keeletunnet olla, sest et neid pole lapsepõlves omandet, vaid pärastises eas raamatulist teed, ja et päälegi kodumurde harjumused neid ristlevad ja segavad. Seepärast mõnigi kirjakeeles veaks peetud nähtus on meile midagi abstrakti, teadlikku, mõistusepärast. Ta on meile viga, seepärast et grammatikast teame, et see viga on, ilma et see veel meile keeleinstinktile või tundelle midagi kõneleks. Nii see on paratamata kirjakeelega, mis alles kujunemas ja fikseerumatu nagu meie oma. Siin ei aita meid esialgu instinktiivne, ebateadlik keeletunne igas kahtlases grammatilises kysimuses midagi, sest et see tunne igayhel oma kodumurde järele erisugune on. Siin tuleb vahel täitsa puhta mõistusega kaaluda ja otsustada, missugused vormid ja konstruktsioonid pakvel olevaist kirjakeelele kõige kohasemad ja soovitetavamad oleksid, ja need siis reeglipäraseiks ja õigeiks määrata. Järelikult võime lõpuks nii formuleerida: kujunemisel ja loomisel olevas kirjakeeles (nagu meie oma) on viga see, mis me veaks mõistame, ja õige see, mis me õigeiks määrame.

Sest kirjakeele peame endille võimalikult mõistusepäraselt ja teadlikult looma. Mida enam siin mõistuse ja systeemi järele talitame, seda parem saab meie kirjakeel. Kirjakeelt ei pea ebateadliku ja juhusliku „arenemise“ hooleks jätma, vaid seda peaks pyydma niisama teatavate põhjusemõtete ja systeemi järele korraldada ja parandada, kui seda muil inimtegevuse aladel tehakse. Sest kui inimene võib kõiksugu loodusetöid oma vahelesegamisega endalle otstarbekohasemaks muuta, miks ei

peaks ta siis seda oma mõistuse korraldavat ja juhtivat tegevust ka oma peenema tööriista, oma mõtteavaldamise abinõu hääks tohtima tarvitada? Me arvame, et seda mitte yksi tohib, vaid koguni peab tegema? Siin asi juhuse hooleks jätta oleks ylekohus meie rahvusliku kultuuri vastu, milles haritud kirjakeel tähtis tegur. Eesti kirjakeelt ei peaks seepärast mitte laskma niisugusena kivi-neda, nagu ta ärkamise aja ja 90-nete aastate sugupõlvelt on päritud, täis vankumusi, ebajärjekindlusi, halbu dialektisme, lausa jämedaid vigu õigekeelsuse seisukohalt, mil vähegi mingisuguseid põhjusemõtteid, vaid teda tuleb puhastada, rikastada ja parandada. Kuid kui seda tahetakse teadlikult ja systemaatilisel teha, siis peavad seks olema teatavad kindlad põhjusemõtted ja juhtnöörid, mille järele seda toimetatakse. Missugused need meie arvates võiksid olla, seda käsitletakse yhes teises meie broshyyris päälkirjaga „Õiguskeelsuse põhjusemõtted“, mis on käesoleva järg ja lõpetus.¹

¹ Mõlema broshyyride tekst oligi esialgu yhtlane teos, mille autor Kirjanduse Seltsi poolt korraldet kõnekoosolekuil kõnena ette kandis, esiti Tallinnas „Estoonia“ kontsertsaalis 6. detsembril 1913, pärast Riias Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Seltsi saalis 13. aprillil 1914. Kirjastuslikel põhjusil aga avaldetakse see nyüd kaheks iseseisvaks raamatuks jaotetuna.

Joh. Aavikult on viimasel ajal ilmud järgmised raamatud:-

Valik rahvalaule.

Yhes nelja seletava lisaga (keele — värsiehituse ja stiil — ea ja sisu — ja korjamise ajaloo yle), sõnastikuga ja harjutuslisaga. Kokku 236 lk.

Senni ilmud rahvalaulukogudest on see esteetiliselt kõige väärtuslikum valik ja yhtlasi kõige kohasem koolidelle.

Hinnad: 24 mk.; harjutuslisaga 25 mk.; lisa eraldi 3 mk.; paremais väljaandeis: 40, 50 ja 60 mk. (ilma harjutuslisata).

Keelelised vastuväited

Prof. L. Kettuse „Arvustavate märkuste“ puhul. Hind 6 mk. Pikemalt kõne alla võetakse eriti võõrsõnade rõhu kysimus.

Pääladu A. Keisermannil Tallinnas (Kinga uul. 5).

Õigekeelsuslik grammatika.

Selle päälkirja all on hakand annete kaupa ilmüma õigekeelsuslik ehk normatiivne grammatika, kus kõik õigekeelsuse suhtes tähtsad ja tarvilised kysimused yksikasjalikult läbi võetakse. See on seetõttu kõige kohasem abinõu keeles tehtavate vigade tundmaõppimiseks ja nende ärahoidmiseks.

Senni ilmud I osa: Mitmuse partitiiv, I vihk 2 mk. 50 p., II vihk 10 mk. Mõlemad kokku sisaldavad yle saja paragraafi, milles kõik selle eesti keele kõige raskema käände keerulised reeglid ja nende vastu tehtavad vead esitetakse.

Tarviline käsiraamat igale Eesti keele tarvitajale, eriti aga kirjanikele ja õpetajale.

TÜ RAAMATUKOGU

10300015857669

A

3060

i32934580